

دو فصلنامه فلسفی شناخت، «۱۱۷-۱۳۶»  
شناخت: شماره ۷۹/۱  
بایز و زمستان ۱۳۹۷، Knowledge, No79/1

## دیگری لویناس وجه انضمامی هنر نوپدید

مهشید سادات منصوری\*  
مصطفی مختاباد\*\*

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۱/۱۲

تاریخ پذیرش: ۹۷/۴/۳

### چکیده

تأکید بر روی محتوا در هنر نوپدید باعث گردیده تا تفکر غالب بر روی این آثار را بتوان با رویکردی بر فلسفه اخلاق مرور کرد. در ارتباط هنر و اخلاق پیوندهای پیچیده و چندگانه‌ای برقرار است که می‌توان با تکیه بر آرای فیلسوفان و نظریه پردازان بالاخص معاصر، به زیبایی شناسی معاصر و ارتباط هنر با زندگی امروز انسان‌ها دست یافت. در این مقاله، کوشیده خواهد شد تا با تکیه بر تفکرات و آرای لویناس در باب فلسفه اخلاق هنر نو پدید بررسی شود. لویناس مواجهه با دیگری را نوعی پدید/رشناسی غیریت بیان می‌دارد و این پدیدار را دال بر پایان قهرمانی سوژه برمی شمرد. اخلاق لویناس به یک اعتبار، ناظر به تجربه‌ای است که سوژه در مرحله‌ای از تکوین خویش با عالم(دیگری) از سر می‌گذراند و هنر نوپدید نیز با وفاداری به این وجه انضمامی از "دیگری" سعی در تحولی اساسی در رویکرد سوژه مدرن دارد.

**کلید واژه‌ها:** لویناس، وجه انضمامی، اخلاق، سوژه، پدیدارشناسی، هنر نو

\* دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. آدرس الکترونیک:

Mahshidsmansouri@gmail.com

\*\* داشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، ( نویسنده مسئول ) آدرس الکترونیک:

Mokhtabm@modares.ac.ir

## مقدمه

پیچیدگی نسبت میان هنر و اخلاق چنان دیرپا و قدمت‌دار است که در بسیاری موارد برای مرز بین این دو و اعلام استقلال‌شان بایستی بسیار تلاش کرد. به احتمال بسیار، هنر و اخلاق، تقریباً در زمانی واحد، به عرصه فرهنگ وارد شده‌اند. از آن‌جا که یکی از اصلی‌ترین معضلات جامعه بشری امروز را مشکلات اخلاقی تشکیل می‌دهند، در این مقاله بر اهمیت آن با اتکاء بر آراء ایمانوئل لویناس کوشیدم تا جایگاه عظیم و حیاتی آن در زندگی بشر، را مورد بررسی قرار دهم. اگر از باب مثال، پروای واپسین هیدگر "پرسش هستی" است یا اگر مارتین بوبر "رابطه من-تو" را دغدغه اصلی اندیشه خویش ساخته است، لویناس نیز "غیر" بطور اعم و "دیگری" بطور اخص را در کانون اندیشه خویش نهاده است. او در احیای مباحث اخلاقی در فرانسه نقش مهمی داشت، به حدی که برخی او را متفکری می‌دانند که تقریباً یک تنه در تفکر فرانسه (بعد از جنگ) از نو به اخلاق اعتبار فلسفی بخشید. لویناس در روزگاری اخلاق را کانون اندیشه خویش قرار داد که اخلاق دیگر آن جایگاه مشخص و ثابت قبل را نداشت و پس از آرای نیچه در باب اخلاق بردگان و نسبت قدرت و حقیقت، پایان اخلاق به عنوان شاخه‌ای از فلسفه مطرح شده بود. او مفاهیم سوژه و سوژکتیویته ساختارگراها و پسا ساختارگراها را از منظری اخلاقی بار دیگر طرح کرد و سبب ساز آن شد که تا حدی توجه جریان‌های فکری دیگر، به مباحث و مسائل اخلاقی معطوف شود.

## طرح مسأله

امانوئل لویناس را «فیلسوف دیگری» خوانده‌اند، عنوانی که به روشنی دغدغه و گوهر اندیشه او را روشن می‌سازد. فیلسوفی که اندیشه‌هایش بالاخص در حیطه اخلاق، تأمل‌برانگیز و در خور اعتنای جدی است. کار او علاوه بر خود حوزه فلسفه، در حوزه‌هایی به تنوع الهیات، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، نقد ادبی و نظریه ادبی<sup>۱</sup> به صورت مرجعی می‌باشند.

از آن‌رو که متفکران پسا ساختارگرا از طرح‌ها و ترتیبات انعطاف‌پذیر و داعیه‌های علمی ساختارگراها دوری گزیدند، ولی همچنان قائل به این رأی بودند که سوژه، پندار انسان‌گرایانه منسوخ است که باید آن را از پرده راز و ابهام در آورد و در پی آن، متفکران پسا ساختارگرا روز به روز بیش‌تر به مواجهه مستقیم با مسائل سیاسی و اخلاقی روی آوردند. بیش از هر

---

1. Literary theory

چیز دیگر، اهمیت امروزی اخلاق لویناس برخاسته از نقش تعیین کننده‌ای است که او برای مسئله دیگر بودگی [یا غیریت]<sup>۱</sup> قائل است. شرح و بیان لویناس درباره نسبت میان همان و غیر بسیار تأثیرگذار بوده است.

لویناس هم خود را بر این می‌گمارد که از غیر در برابر تعرضات و تعدّی‌های همان (یا خود) (یا سوژه) صیانت کند، امکانات و شرایط پیدایی غیر را در زندگی ما، تحلیل کند و اهمیت و دلالت اخلاقی مواجهه با غیر یا دیگری را بیان دارد. به این هم علاقه‌مند نیست که ماهیت زبان اخلاق<sup>۲</sup> یا شرایط خوب زیستن را بررسی کند. او امکان مواجهه‌های توأم با احترام و پرثمر با دیگری را تحلیل می‌کند و می‌کوشد این امکان را محفوظ بدارد و تلاش می‌کند تا سرچشمه‌های جامعه انسانی و عادل را در این مواجهه پیدا کند.

سرکوب غیریت را که به‌زعم او مشخصه تفکر غرب به‌طور کلی است، بنیاد فلسفه خاص خودش قرار می‌دهد. اخلاق لویناس منبعث از مواجهه‌های است با دیگری که در آن دیگری، خود را در معرض تردید می‌نهد. با این حال، در کتاب *تمامیت و نامتناهی‌اش* لویناس قطع تعلق و گسستن از سنت‌های بزرگ تفکر غرب را تمهید می‌کند. گرایش‌ها و جریان‌های مفهومی چند دهه اخیر در هنر، شکلی از بیان هنری است که از لحاظ فیزیکی و ظاهری کار تا حد ممکن تنزل بخشیده شده و به جای آن نیروی ذهنی ناشی از اثر هنری را تقویت کرده است. در این نوع از هنر تحریکات بصری به نفع روند فکری و هوشمندانه ادراک اثر هنری، کم اهمیت شمرده شده و مخاطب اثر هنری به همراهی و گفت‌وگو با خالق آن یعنی هنرمند دعوت می‌شود. بدین ترتیب فرایند آفرینش هنری با فرایند ادراک و دریافت مخاطب به نوعی پیوند می‌خورد و نقش مخاطب یا "دیگری" در جریان‌های هنری این چند دهه اخیر وجه انضمامی آثار هنری محسوب می‌شوند. در واقع همان وجه انضمامی دیگری که لویناس در فلسفه پدیدار شناسانه‌اش بیان می‌دارد. لویناس این وجه انضمامی را که مطرح می‌سازد تا به انتها مفارقت و دیگری بودن آن را نیز مد نظر قرار می‌دهد.

همچنین او مطرح می‌سازد که خاص بودگی و جدا بودگی هستندگان باید محفوظ بماند. او برای نامیدن «چیزی که بیرون از هر چیزی است» تعالی، خارجیت، نامتناهی، دیگری، غیریت، گفتار و از همه مهم‌تر، اخلاق را مطرح می‌سازد. تعریف لویناس از اخلاق بطور مشخص از کنار دیگری قرار گرفته شدن است.

1. otherness

2. Ethical language

«ما همین در معرض تردید نهادن خودانگیختگی من را که از ناحیه حضور دیگری تحقق پیدا می‌کند اخلاق می‌نامیم. غرابت یا بیگانگی دیگری، فروکاست ناپذیرایی به من، به اندیشه‌های من و مایملک من، دقیقاً به صورت در معرض تردید نهادن خودانگیختگی من، به صورت اخلاق، تحقق می‌پذیرد. متافیزیک، استعلاء، استقبال همان از دیگری، استقبال من از دیگری، به طور انضمامی در این قالب که دیگری همان را در معرض تردید می‌نهد صورت می‌گیرد- یعنی در قالب اخلاق که ذات نقادانه‌ی معرفت را تحقق می‌بخشد.»<sup>۱</sup>

حال اگر نظری به آثار هنری در جرگه هنرهای نوپدید نظر بیافکنیم مشاهده می‌کنیم که با کثرت مخاطبین و دیگری‌هایی که با آنها روبرو می‌شویم، کثرت ارزشها مطرح می‌شود. کثرت ارزشهایی که در دنیای پست مدرن پسا نیچه‌ای، نسبت هر لحظه بر تزلزل آن می‌افزاید. بدین ترتیب مسائل اخلاقی زندگی اجتماعی انسانها در محتوای بسیاری از آثار هنری پست مدرن دیده می‌شود. طرح مسائل انسانی و اجتماعی از انگیزش‌های فکری در شکل و ساختار جریان‌های هنری اخیر محسوب می‌شود که موضوع اصلی این تحقیق است.

### گرایش سوژه لویناس و هنر نو، به دیگری

در تفکر امروز قاره اروپا، سوژه اکنون به تمام و کمال محوریت خود را از دست داده است و لویناس نیز به صراحت در برابر این سوژه متخاصم، علم مخالفت بر می‌افزاید. به نزد لویناس، سوژه در تصور نامتناهی بنیاد پیدا می‌کند، این عبارت اشاره دارد به سومین تأمل از تأملات دکارت که یک آبخور بسیار مهم اندیشه لویناس است. اهمیت کشف مواجهه با نامتناهی دکارت که به هیئت چیزی که از دسترس معرفت بیرون است و مطلقاً در برابر اصالت من (یا سولپسیسم) خود استعلائی تسلیم نمی‌شود.

غیر یا «دیگری» برای آنکه در مقام غیر، محفوظ بماند، نباید به صورت متعلق معرفت یا تجربه درآید، زیرا معرفت همواره، معرفت من است، تجربه همواره تجربه من است. بدین ترتیب غیریت آن تقلیل می‌یابد و تحلیل می‌رود. لویناس می‌کوشد تا از این تقلیل غیریت بپرهیزد. اندیشیدن برحسب تقابل، درک خود و غیر به صورت دو روی سکه، که در نسبت با هم تعریف می‌شوند و بنابراین به تمامیت واحدی تعلق دارند. لویناس بر آن است که دیگری همواره در پس زمینه یا پیش زمینه جهان من حضور دارد و به انحایی پیدا و ناپیدا از

1. levinas, 33-43: 1961

همان زمان که قدم بر کره خاکی می‌گذارم، خود را وارد جهان من می‌سازد و به تعبیری جهان من و حدود و ثغور اختیار مرا شکل می‌دهد. قوام سوپژکتیویته من به اوست و این وسواس دیگری دست از سرمان بر نمی‌دارد. با احساساتی نظیر آنچه نیچه اخلاق بردگان می‌نامد (رحم، همدلی، مسئولیت، ...) روبرو شده و آن‌ها را در نهاد خود سوژه پیدا می‌کند. نزد لویناس این دیگر خواهی شکلی بنیادین پیدا می‌کند و اساسا همان چیستی سوژه می‌شود. سوژه لویناسی نه "من اندیشنده" دکارتی است نه "سوژه استعلایی" هوسرلی که مصدر خود آئین و مقوم جهان است، سوژه لویناس آسیب پذیر، متجسد، منفعل، غرقه در جهان، دیگر آئین، مکلف، مسئول و پاسخگو در برابر دیگری که در شبکه‌ای (شخص-عالم-اجتماع) جای دارد و مواجهه آغازین او با عالم در بستر احساس یا حساسیت شکل می‌گیرد. نه اندیشه بلکه همان تجسد، روزمره گی و سطحی که در هنر پست مدرن شاهدش هستیم. هنر معاصر به دلیل خصلت موضوع گرای خود، در واقع واکنشی علیه بی‌تفاوتی‌های ذاتی و جوهره بی‌تعهد هنر مدرن بود که شکل غایی آن در هنر مینیمال شاهد بودیم.<sup>۱</sup>

هنگامی که توجهات هنر آوانگارد به سوی هنر محتوایی و موضوع محور معطوف گردید، رقیبی قدرتمند برای هنر دوره ماقبل خود محسوب شد. وجه "تجربی" گرایشات هنری اخیر وجه انضمامی آن گردید و با مروری بر روی برخی از آثار، بسیاری از این تجربه مندی‌ها از حضور دیگران و مخاطبین در کنار اثر هنری پدید آمدند.

### نگاه پدیدارشناسانه به اخلاق لویناس و هنر نو

در پایان قرن نوزدهم، ادموند هوسرل، پدیدارشناسی را هم‌چون گونه‌ای روان‌شناسی توصیفی به کار برد که به مدد آن می‌توان به‌طور روشمند، آگاهی، صور آن و متعلقات آن را، توصیف و در نتیجه معنی ذات آن‌ها را بازشناخت. وی بر آن بود که فیلسوفان دوران مدرنیته از دکارت و بیکن به بعد، همگی درصدد همین کار بوده‌اند. لویناس به‌زعم اختلاف‌های اساسی‌اش با هوسرل و هیدگر، به روش پدیدارشناسانه که اول بار به‌واسطه‌ی ایشان به آن برخورد بود وفادار مانده است.

لویناس شرح می‌دهد که چگونه التفات، به نزد هوسرل، فعالیت مختص آگاهی است، در آن حال که آگاهی خودش را در مناسبت با جهان، آگاهی معطوف به خارج از خویش می‌داند و

۱. علیا، ۱۳۹۵: ۷۸.

آن جایی هم که صحبت از وجود می‌کند، وجود را با همه‌ی تکثرش بررسی می‌کند. این اعیان که طرف التفات آگاهی قرار می‌گیرند بر ساخته‌ی خود آگاهی نیز هستند (حیث التفاتی هوسرل متضمن رابطه‌ای است با چیزی خارج از خود). لویناس در توصیف حیث‌التفاتی آن را فراهم‌ساز استعلای آگاهی از خویش<sup>۱</sup> از «طریق مواجهه با چیزی غیر از خودش» میداند؛ حیث‌التفاتی، به‌عنوان آگاهی از چیزی، نحوه‌ای از تماس و ارتباط با جهان خارج است و همچنین اصرار می‌ورزد که عین‌التفاتی بیرون از سوژه است. این نوع نگاه متفاوت به سوژه نزد لویناس و فی‌المثل سوژه دکارتی را میتوانیم در هنر نو و هنر مدرن نیز ببینیم.

هنر نو را به لحاظ جوهره فکری‌اش در راستای هنر مدرنیسم می‌توان تعریف کرد و البته برخلاف آن؛ اگر مدرنیسم نخبه‌گرا بود، پست‌مدرنیسم کانون فکری مستقلی دارد که به تلفیق و ترکیب اندیشه‌های متفاوت و مختلف از گذشته تا به حال می‌باشد. اندیشه‌های متفاوت از دیگران. دیگرانی که در پدیدار شدن جریانات هنری نو نقشی اساسی دارند. هنر پست‌مدرن در مقابل کلیت هنر مدرنیسم قد علم کرد و به گفته لیوتار: معنای واقعی پست‌مدرنیسم را باید در شکل باور نکردنی ضدیت آن با روایت‌های کلان جستجو کرد<sup>۲</sup>. یکی از پیامدهای مهم این چند دهه، تشخیص این نکته بود که معنای یک اثر هنری، لزوماً نهفته در خود آن نیست، بلکه اغلب از زمینه‌ای که در آن حضور دارد، بر می‌خیزد، و این زمینه، که گاهی مخاطب، گاهی محیط، گاهی رسانه و گاهی طبیعت یا هر چیز دیگری که باشد خارج از اثر است، و اثر دیگر به تنهایی مانند سوژه دکارتی یک‌ه و قدرتمند حاضر نمی‌شود، بلکه کلیت و ماهیت سوژه اصلی در کنار عنصر دیگری می‌باشد که مطرح می‌شود.

لویناس در پی این است که رابطه‌ای میان «همان» من یا سوژه دکارتی و «غیر» برقرار سازد که مستلزم زایل کردن هیچ‌کدام از این دو نباشد. بدین‌قرار او می‌کوشد، تعارض ظاهری حیث‌التفاتی را حل کند، این تعارض را که حیث‌التفاتی یا التفات، هم فعل آگاهی است هم رابطه با آن چیزی که خارج از آگاهی است. در این‌جا هیدگر به کمک او می‌آید؛ آگاهی خارج از جهان نیست، بلکه بخشی از جهان است، سوژه و ابژه در روندی که نافی سیطره‌ی شامل و استقلال هر دوی آنهاست و داد و ستدی دائم را تدارک می‌بینند، یکدیگر را بر می‌سازند.

1. transcendence

۲. مختاباد، ۱۳۸۷: ۸۲

در این جا ضعف هیدگر عین ضعف هوسرل است؛ هر دو متفکر «غیر» را تحت سلطه و سیطره همان قرار می دهند که هوسرل آن را آگاهی می انگارد و هیدگر هستی. واپسین مرحله لویناس در مفهوم «هست» مرحله ای است که پردامنه ترین نتایج را برای متفکر متعاقب او در بر خواهد داشت. لویناس می کوشد توضیح دهد که به چه صورت مواجهه با دیگری وارد ماجرای آگاهی می شود. در جهانی که چیزی خارج از سوژه وجود ندارد، لویناس با آنچه «پدیدارشناسی غیریت» خویش می نامد به توصیف مواجهاتی اهتمام می ورزد که غیریت غیر، غرابت ذاتی و بنیادین غیر، را فسخ نمی کنند.

از منظر لویناس، غیر یا دیگری از بیرون سر نمی رسد تا در برابر قدرت مطلق من در تصاحب و فهم جهان، عرض اندام کند. بلکه دیگری در کنار من پدیدار می شود. تمامی من از کنار او قرار گرفتن عیان و پدیدار میشود، اما او همچنان غیر و دیگری و همینطور نا متناهی باقی میماند و درون من حل نمی شود. هستی مرا شکل می دهد اما از آن من نمی شود، درست همان هستی تشکیل دهنده مخاطب یا دیگری در هنر نو که تا پایان نیز مخاطب و غیر باقی میماند اما جزء لاینفک هنر باقی است.

بدین ترتیب او پایه نقدی تمام عیار از پدیدارشناسی را ریخته بود؛ و بالأخص، خلأ اخلاقی را که پدیدارشناسی با سرکوب غیر یا دیگری به بار آورده بود، به طور جداگانه مورد بررسی قرار داده بود و در نهایت، در کتاب «تمامیت و نامتناهی» اش او تبدیل به متفکری می شود که راه متمایزی را برای خارج شدن از بن بست پدیدارشناسی نشان می دهد.<sup>۱</sup>

کلام در شرحی که لویناس می آورد از جنس انکشاف است. شکاف یا رخنه ای پیش بینی نشده و پیش بینی ناپذیر در آنچه شناخته و شناختنی است.

و در نهایت در پس تمامی روابط میان همان و غیر و رابطه ای که توصیف می کند، اولاً و اساساً ماهیت اخلاقی فلسفه اش را بیان می دارد.<sup>۲</sup> لویناس بطور کلی شرط امکان اخلاق را "مواجهه با دیگری" میداند و سوژه اش فقط در کنار دیگری و در نهایت نحوه تکوین فلسفه و دیدگاه او فقط از مواجهه با دیگری شکل میگیرد. در این میان اوصاف دیگری چون چهره و زبان را نیز مطرح میسازد که از توجه او به روز مره گی زندگی انسان معطوف میشود. این نگاه به سطح و روزمره گی از خصوصیات اصلی پست مدرن نیز میباشد که در جوهی از

۱. اندیشه ی لویناس، ۱۳۸۶: ۶۹-۱۹

۲. کالین، ۱۳۸۶: ۷۹-۹۵

هنرهای نو نمود آن را مبینیم. هنر، قدرت بسیار دارد؛ قدرت ایجاد تشویش و قدرت به لرزه افکندن دژ مستحکم تعصبات اخلاقی افراد.

تأثیر متقابل علم و فناوری و صنعت، هر روز افق ناشناخته‌ای را به روی آگاهی جمعی می‌گشاید. معیارهای موجود بی‌اعتبار می‌شوند. از نظر فنی، همه چیز ممکن و دست‌یافتنی می‌نماید. توسعه‌ی دائمی امکانات نه فقط محدودیت‌های قبلی را از بین می‌برد، بلکه اعتقادی را نیز که این محدودیت‌ها تا آن زمان به‌وجود آورده بود، بی‌اعتبار می‌کند.

انسان مدرن با دانش فزاینده‌اش بیش از پیش و به طرز آزردهنده بر بی‌کراتگی ناشناخته‌ها وقوف می‌یابد. او از هر آنچه بتوان شناخت، اندکی می‌داند و حتی این اندک نیز، غیر قطعی است. این وضعیت در مورد ارزش‌های انسانی نیز صدق می‌کند.

همین‌که فرد از کثرت ارزش‌ها و نظم‌های اجتماعی ممکن و ماهیت ناپایدار و نسبی آن‌ها آگاه می‌شود، دیگر سخت خواهد بود که ارزش خاصی را قطعی و الزامی بداند و مدافع آن‌ها باشد. نگرش معقول، واقعی و عینی علم، به حذف هرگونه پرسش درباره‌ی ارزش و معنا منجر می‌شود.

مهم‌ترین ارزش‌های اجتماعی را نهادهایی معرفی می‌کنند که برخورد سرد و بی‌تفاوت‌شان هرگونه هویت‌یابی را غیرممکن می‌سازد. روال اخلاقیات دوگانه در سیاست و اقتصاد (عرصه‌هایی که به قول کرسٹوفر لاش<sup>۱</sup>، در نوع علنی در آن‌ها عادت شده است)، و انسانی‌هایی را که دچار نوعی کمبود و ناخشنودی کلی‌اند را شاهدیم.

انسان‌هایی که از مشکلی عمیق در ایجاد رابطه‌ی پایدار و معنادار با دیگران، از احساس خلاء درونی و اینکه تصویری از واقعی و کامل بودن ندارند، رنج می‌برند. «خود بزرگ‌نمایی» این افراد خرد می‌شود و به شکل تلاش‌ها و آرزوهای سست و کم‌مایه‌ای در می‌آید که با «خود» بیگانه‌اند و ربطی به هیچ دلبستگی عمده ندارند.

به همین قیاس «ساختارهای آرمانی شده» و یقین‌های این افراد به نظرات و اصول متعدد و حقایق نیم‌بندی که ربطی به هیچ حقیقت اساسی ندارند، تجزیه می‌شود.

این تجزیه‌ی روانی بسیاری از افراد متناظر است با تفکیک حوزه‌های مختلف هستی، علائق، اهداف، ارزش‌ها و اندیشه‌هایی که حیات ارگانیک اجتماع را شکل می‌دهند. افراد در پایان

1. Christopher Lasch



سده‌ی بیستم در واکنش به این عدم ثبات در اعتماد به نفس خود و اجتماع، سعی دارند به تعادل قبلی بازگردند و یا موضع دفاعی بگیرند؛ به عبارتی می‌کوشند این پریشانی تهدیدآمیز را در وجود فرد انکار یا پنهان کنند.<sup>۱</sup>

### مخاطب یا دیگری وجه انضمامی هنر نوپدید

اخلاق لویناس به یک اعتبار، ناظر به "تجربه" ای است که سوژه در مرحله‌ای از تکوین خویش با عالم (دیگری) از سر می‌گذراند، و می‌دانیم که به تجربه در آمدن وجه انضمامی هنر نو است. هنر معاصر با تأثیر گرفتن از تمامی مسائل و معضلات اجتماعی، از جمله نسبی‌گرایی، فانی بودن خود را پذیرفته بود. تصویری مبنی بر این که، هنر ذاتاً یک دارایی نیست و آن را نباید، (ظرفی قابل انتقال، حاوی ارزش‌های اقتصادی و فرهنگی) آنچه به‌طور سنتی در فرهنگ سرمایه‌داری غربی بوده است، دانست و این از اصول هنر معاصر محسوب شد. همچنین فهمیده شد که هنر را باید در جایگاه یک یاریگر تجربیات عینی و احساسی نشانده. در این منزلت، هنر راهی است که به نوعی تزکیه در انسان منتهی می‌شود.

با وجود آن که بازار خرید و فروش آثار هنری، در مواجهه با تلاش‌های هنرمندان در به اضمحلال کشاندن آن کماکان به حیات خود ادامه می‌دهد، که این خود دغدغه‌ای اخلاقی بوده و بسیاری از هنرمندان را به خود معطوف داشته است اما اکنون وضعیت چنان تغییر یافته که دیگر آفرینش هنری، از جنبه‌ی کار یا مواد، کاملاً دور شده و به‌نظر می‌رسد مهم‌ترین فرآورده‌ی حرفه هنری، شخصیت خود هنرمند شده است. تأکید بر روی ابزارهای جدید، در کنار تأکید شدیدتر بر روی محتوا، منتقدترین هنری را به سوی این جمع‌بندی سوق داده که بخش عمده‌ای از هنر معاصر در جوهره‌ی خود، نسبت به ملاحظات سبک‌شناختی بی‌میل و بی‌تفاوت است. در هر حال در طلیعه قرن جدید به‌نظر می‌رسد که این نوع نگاه خیلی ساده‌انگارانه است. واقعیت این است که ملاحظات سبک‌شناختی، اگرچه از یک درب بیرون انداخته شدند، اما از درب دیگر وارد شده‌اند.<sup>۲</sup>

در همین راستا، در این تحقیق برخی گرایش‌های مهم هنری پس از ۱۹۶۸ را بررسی نموده‌ام و به بررسی جایگاه مسائل اخلاقی در هنر این ادوار پرداخته‌ام.

۱. ساندرو بُکولا، ۱۳۸۷: ۵۱۳

۲. لوسی اسمیت، ۱۳۸۲: ۲۳-۱۳

### هنر اجرایی (پرفورمنس)

پرفورمنس در میان جنبش‌های هنری و متنوع مدرن اوایل قرن بیستم زاده شد و گلدبرگ<sup>۱</sup> کتابی به چاپ رساند که هنر زنده از سال ۱۹۰۹ تا ۱۹۷۹ را در آمریکا و انگلستان بررسی کرده است. او پرفورمنس را این‌گونه توصیف می‌کند: «راهی برای رسیدن به زندگی که ایده‌های مفهومی و رسمی بسیاری را که پایه‌ی آن هنر است، مطرح می‌کند.»<sup>۲</sup>

پرفورمنس بر این اندیشه تأکید دارد که در یک مبادله همواره چیزی در حال اتفاق افتادن است، رویدادهایی که در زمان و فضا به وجود می‌آیند، سپس فراموش و تفسیر می‌شوند.<sup>۳</sup>

هنر پرفورمنس را مانند بقیه نمونه‌های هنر نوپدید نمی‌توان به‌عنوان اثری در چهارچوب‌های ساختاری معینی تعریف کرد. از عناصر اصلی آن «استقامت» است که با فرم‌های متفاوتی ارائه می‌شود. از مقاومت زیاد یا اجرای آزارطلبانه تا مقاومت کم، که در زندگی هر روزه آن را می‌توان جست. وقایع و رویدادهایی که در هنگام اجرا بر تکرارپذیری تکیه ندارند، زمان، ابزاری برای ایجاد دگرگونی در پرفورمنس است. هرچند پرفورمنس، نه تنها در زمان، بلکه در فضا نیز اتفاق می‌افتد. فضا موقعیت و مکان را ارائه می‌دهد و جایی است که شخص در معرض «دیگری» قرار می‌گیرد. نقش مخاطب یا دیگری عام، به‌طوری خاص، مهم و تعیین‌کننده نمود پیدا می‌کند، و تفاوتی هم که با تأثیر دارد دقیقاً همین می‌باشد که انتهای نامعلوم و نمایشنامه‌ای نامشخص دارد که دیگری و مخاطب، می‌تواند مسیر آن را عوض و پایانی دیگر را رقم بزند.

تجربه هنری زودگذر با مخاطب است، که بدن ابزار مفهومی و مبنای آن است. روابط بین پرفورمر و مخاطب را می‌توان از مهم‌ترین ویژگی‌های این هنر دانست. در طی این روند، پدیداری از شناخت حاصل می‌گردد و آن شناخت «بدن»، قابلیت‌ها و توانایی‌ها و استقامت‌ها و ضعف‌های آن است. آنچه از مواجهه با دیگری نزد لویناس می‌خوانیم لحظه ملاقات و روبرو شدن چهره به چهره انسانی است. در مواجهه یا ملاقات سوژه با دیگری که هیئت انسانی دارد زیر سوال می‌رود، خود انگیختگی‌اش، جایگاه مرکزی‌اش، اختیار، هویت، تجربه تملک سرخوشانه‌اش از جهان، همه اینها از ناحیه حضور دیگری تحقق می‌یابد. چیزی که به کرات در آثار آبراموویچ می‌بینیم.

1. Roselle Goldberg

2. Battcock & Nickas, 2010; 22

3. Apter & etal, 1996, 6

بدن در پرفورمنس نه تنها یک راه جایگزین برای آگاهی دادن، بلکه شیوه‌ای برای براندازی نظم نمادین زبان حاکم است. گویی همان تلاشی که لویناس برای براندازی «من» دکارتی می‌کرد را نظاره می‌کنیم. مارینا آبراموویچ<sup>۱</sup> که از مطرح‌ترین هنرمندان پرفورمنس می‌باشد، بدن و محدودیت‌هایش و تأثیر درد بر بدن را مورد بررسی قرار می‌داد.

اگر اثر ریتم صفر او را مورد بررسی قرار دهیم، که خودش آن تجربه را بسیار وحشتناک می‌خواند، می‌بینیم که از شروع آن اجرای ۶ ساعته تا انتهای آن، تقریباً عملکرد مخاطبان دارای سیری بود که ابتدا شاید زیاد اتفاقی نمی‌افتاد، اما به دلیل منفعل بودن نقش پرفورمر، دیگران تهاجمی‌تر و متهاجمی‌تر شدند، تا جایی که با تیغ لباس‌هایش را پاره پاره کردند و حتی با تفنگ سر او را نشانه گرفتند.

این عملکرد به سادگی به رفتارهای روزمره انسانی ما اشاره می‌کند که در مواجهه با دیگران در زندگی مان، آن دیگری که تا آن لحظه خشن یا تجاوزکار نبوده با رفتار منفعل ما، می‌تواند تبدیل به یک متجاوز بشود.

نگرانی‌های بسیار اساسی پرفورمنس درباره مسائل اخلاقی بشر، چون اعتبار فرهنگی، استعمارگری، تبعیض نژادی، فمینیسم، کنش و درک متقابل، عدالت، طبیعت و... مشکلاتی این چنین بودند و اینطور بنظر میرسد که در هنر پرفورمنس جایگاه زیبایی‌شناسی اخلاقی، بسیار ویژه و مهم می‌باشد.

پیشرفت هنر پرفورمنس با مستندات عکاسی و فیلم همراه شد. بدن به‌عنوان قلم‌موی نقاشی، بر اهمیت «رویداد» در آفرینش هنری، مشارکت مخاطب و محو کردن مرزهای بین مخاطب و اثر هنری تأکید می‌کرد. یکی دیگر از مشخصه‌های کلیدی این هنر احساس نزدیکی بود که در فضا ایجاد می‌کرد. در کل، به‌نظر می‌رسد که بیش از شاخه‌های دیگر هنر نو به علوم انسانی و مسائل اخلاقی نزدیک می‌باشد. در چندین دسته‌بندی اصلی می‌بینیم که شامل زندگی هر روزه و تمامی گروه‌های مردمی نیز هست. ساختارهای سرگرمی، مراسم، بازی، رفتارهای سیاسی - عمومی دارد و تجزیه و تحلیل نشانه‌ها صورت می‌پذیرد. ارتباط انسان‌ها و الگوهای رفتاری آنان مطالعه و بازنگری می‌شود و بر فعالیت‌های متقابل فرد با فرد و هوشیاری و توانمندی جسمی و روحی انسان‌ها اشاره می‌کند، اما پرفورمنس توسعه و بسط اندیشه‌ای مخالف با اقتصاد هنری بود.

1. Marina Abramovic

نکته‌ای بس اخلاقی که بسیاری از هنرمندان هنر نو بدان توجه نموده بودند. پرفورمنس مرئی و قابل رؤیت، اما ناملموس و غیرقابل خرید و فروش. جایگاه پرفورمر و مخاطب یکسان نیست اما حضور مخاطب یا [دیگری] برای خلق پرفورمنس ضروری است. در واقع، پرفورمنس یک عمل مهم در ساخت و ساز و ایجاد یک فرهنگ در ارتباط با فرهنگی دیگر شناخته شد. پرفورمر سیگنال‌هایی به مخاطب می‌فرستد، مثلاً به من نگاه کن که چگونه استادانه و تأثیرگذار خود را بیان می‌کنم. مشارکت و تعادل مخاطب و ترکیب پرفورمنس را به بهترین شکل کامل می‌کند. و این نگاه کردن به چهره یکی از تأکیدی است که لویناس در بحث بدنمندی‌اش مطرح می‌سازد و تأثیر تماس و رودر رو شدن چهره به چهره را چنان مهم میداند که حتی این تماس را منعی برای ابراز خشونت معرفی میکند. و چهره را حامل پیغامی مبنی بر "مرا نکش" میداند. در این روبرو شدن چهره به چهره است که لویناس پدیدارشناسی خود را مطرح می‌کند. در این مواجهه رودررو در پرفورمنس، کوشش برای تحریک هوشیاری و به چالش کشیدن مخاطب [دیگری] دیده میشود.

پرفورمنس هنری انفرادی، با صحنه‌آرایی مختصر، اسباب اندک و به‌عنوان ابزاری اقتصادی و استعاره‌ای، نمایشی از هنر به سمت شاخه‌های علوم انسانی، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، قوم‌نگاری، روان‌شناسی و زبان‌شناسی حرکت می‌کند. فشارهای جسمانی طاقت‌فرسا و تمایل به ذن و ریاضت از مسائلی بود که در پرفورمنس به‌عنوان عاملی بسیار محرک برای انتقال پیام استفاده می‌شد.<sup>۱</sup>

در فضاهای هنری بن‌مایه‌های اجتماعی نمایان شد که به‌جای استانداردهای زیبایی‌شناسی رسمی و نیازهای تجاری از تساوی و دموکراسی ریشه گرفته بود. زیبایی اثر در پیام اخلاقی‌اش می‌باشد که مطرح می‌شود.

مقاومت، سرسختی بشر، اراده و صبر از عناصر انضمامی هنر پرفورمنس می‌باشند که همگی مسائلی اخلاقی‌اند. در پی آن نقش دیگری و مخاطب در هنر پرفورمنس و تعامل میان پرفورمر و مخاطبان، جزء انضمامی این هنر نیز گشت.

مخاطب [دیگری] در همان حال که پرفورمنس را تجربه می‌کرد تبدیل به یک مفسر نیز می‌شد و ارتباط این دو به هم پیوند می‌خورد، همان پیوندی که لویناس از مواجهه با دیگری به صورتی مطرح ساخت که وجه انضمامی‌اش است و لاپت‌ناهی است.

۱. شریف‌زاده، ۱۳۹۶: ۴۷

## هنر رسانه‌های نوین

در مقدمه مطرح شد که از ویژگی‌های اصلی این دوره‌ی هنری تمرکز بر طبیعت «تجربی» هنر است؛ در نقاشی و مجسمه‌سازی هنرمندان از پوسته‌های رایج فراتر رفته و انواع مختلفی از مواد جدید را در کارهایشان در هم آمیختند.

اشیاء حاضر آماده و خرده‌ریزهایی که نشانگر زندگی روزمره بودند به نقاشی ضمیمه شدند و تمرکز از بازنمایی «عین‌گرایانه» به بیان شخص تغییر یافت. همچنین استفاده از واسطه‌های فناوری جدید به منظور انتقال معانی و نگرش‌های نو درباره‌ی زمان و فضا از ویژگی‌های هنر این دوره است.

از آغاز عکاسی، هنر و فناوری در پیمانی بنیادین، هم‌زیستی مشترک داشته و بیش از یک‌صد سال از هم بهره برده‌اند. هنرمندان با مجهز شدن به نظریه‌ی هنر به‌عنوان ایده و همچنین توجه به نقش شانس در زندگی و هنر، مستعد غلیان تازه‌ای از خلاقیت شدند که در جنبش فلوکوس<sup>۱</sup> تجلی یافت. جنبشی «میان رسانه‌ای» که در دهه‌ی ۶۰ به شکوفایی رسید و نوآوری‌های چندی در هنرهای اجرایی فیلم و سرانجام ویدئو پدید آورد.<sup>۲</sup>

در هنر رسانه‌ای جدید، با رویکرد به مسائل اخلاقی، توجه به مسائل جنسیتی و سیاسی، آزادی بیان، ماشینی شدن زندگی‌ها و... بسیار مطرح می‌شوند.

بیل ویولا<sup>۳</sup> (۱۹۵۱)، یکی دیگر از هنرمندان آمریکایی بود که دغدغه‌های ذهنی و روانی خود را در قطعاتی ویدئویی برای ارائه‌ی عمومی منعکس می‌ساخت.

یکی از نمایش‌های ویدئویی سه وجهی او که در سال ۱۹۹۲، به نمایش درآمد. ویولا<sup>۴</sup> با تصاویری بر روی سه دیوار جانبی، سه موضوع مرتبط با هم را به‌طور هم‌زمان بیان می‌دارد: تولد، زندگی و مرگ.

در فیلمی که بر روی دیوار سمت چپ جریان دارد، همسر او در حال به دنیا آوردن فرزندش دیده می‌شود. تصویر خود او را می‌بینیم که در دیوار روبه‌روی، حالت سرگردانی و شناور بودن دارد و بالاخره در دیوار سمت راست، مادر او در بستر مرگ دیده می‌شود.

در این نمایش، جنبه‌ی غیرملموس وضعیت برون‌گرای هنر ویدئو، تأثیرات لازمه را در پی

1. شبکه بین‌المللی از هنرمندان، آهنگسازان و طراحان برای Fluxus

۲. مایکل راش، ۱۳۸۹: ۲۷-۷

3. Bill Viola

4. Bill Viola

داشت: تماشاگر با وجود ماهیت غیرخصوصی فضای گالری که در آن، فیلم ویدئویی را می‌بیند، احساس می‌کرد که به او اجازه داده شده تا در امری خصوصی فضولی کند. در واقع، نمایش ویدئویی فرصتی بود تا یک مسئله‌ی خصوصی به‌طور عمومی بیان شود و از این طریق تماشاگر به اندیشیدن نسبت به دنیای درون دیگری ترغیب شود.<sup>۱</sup> در بسیاری از آثار ویدئو آرت و رسانه‌ای توجه به حفظ فاصله و یا در هم آمیختگی از موارد چالشی مورد توجه هنرمند بوده. از منظر لویناس هستی‌شناسی کوشیده است که در مواجهه با هر چیزی آن را به امری واحد تبدیل و تحویل کند و از این راه "غیر" را خنثی و سرکوب سازد تا بدین سان از خود در برابر هول و هراس و تهدیدی که غیر بر می‌انگیزد دفاع کند. این کار که لویناس آن را "کیمیای فلسفی" می‌خواند غیری را در دل دیگ در هم جوشی، بدل به "همان" می‌سازد. این فلسفه به تعبیر لویناس "فلسفه همان" یا همسان سازی است. هستی‌شناسی غیر بما هو غیر را بر نمی‌تابد و نهایتاً یا آن را به کام "همان" فرو می‌برد یا همان و غیر را در نظام یا تمامیتی جای می‌دهد که چیزی را بیرون از خود باقی نمی‌گذارد، زیرا مقاومت غیر در برابر همان، شکست فلسفه محسوب می‌شود. غیر یا دیگری از منظر هستی‌شناسی گسستی موقت از همان یا خود است و این گسست از راه جذب، ادغام و انحلال اولی در دومی برطرف می‌شود، چیزی که لویناس با تعبیری چون تمامیت خواهی یا جهان‌گشایی همان، سلطه جویی، خود محوری، خودشیفتگی، و... از آن یاد می‌کند. در آثار ویدئویی از این دست همواره ما چالشی مابین مرز و حریم مخاطب و هنر مند می‌بینیم که با عنصری به نام قدرت همواره متغیر می‌شود.<sup>۲</sup>

کشورهای اسلامی برای آن که جایگاهی در جهان هنر معاصر به فرد اختصاص دهند، با بزرگ‌ترین مشکلات مواجه بوده‌اند. البته این نکته جای تعجب ندارد، چرا که تجدید حیات اسلامی خود را به‌طور کلی، به‌عنوان معارض بزرگ فرهنگ معاصر غربی تثبیت کرده اند. در غرب، بالاترین، شناخته شده‌ترین هنرمند برخاسته از جوامع اسلامی مونا حاتوم<sup>۳</sup> (۱۹۵۲) است. او در یک خانواده‌ی فلسطینی در لبنان به دنیا آمده و اکنون در انگلستان سکنی گزیده است. برخی از کارهای اولیه‌ی حاتوم، به وضعیت او در تبعید اشاره دارند. لیکن موضوع اصلی کار او، جنسیت است؛ یعنی مسئله‌ی زن بودن. صریح‌ترین و تماشایی‌ترین تجربه‌ی او در این موضوع،

۱. لوسی اسمیت، ۱۳۸۰: ۲۲۴

۲. علیا، ۱۳۹۵: ۳۸

یک کار ویدیویی و محیطی است با عنوان «بدن بیگانه»<sup>۱</sup> که در سال (۱۹۹۴) ارائه گردید. برای اجرای این اثر، حاتوم اندوسکوپ را در درون بدن خود کار گذاشت تا بدین ترتیب، تصاویر درون پیکر او بیرونی شوند. وی سپس تصاویر ضبط شده، را به روی کف یک محوطه‌ی محصور به نمایش گذاشت. تمام آنچه که نهان‌ترین اجزای درونی بدن زنانه محسوب می‌شود، با این تمهید عیان و عمومی شدند.

آن‌گونه که از عنوان این قطعه‌ی ویدیویی نیز برمی‌آید، بدن زن با این عمل فاش‌نمایی عمومی، به طرز زیرکانه‌ای از تعلق به صاحب خود خارج و نسبت به وی بیگانه می‌شود. به بیان دیگر، این بدن به همان اندازه که در معرض عمومی قرار می‌گیرد، نسبت به مالک خود غریبه می‌شود. طبیعی است که نمایش این قطعه‌ی بی‌پروا را در یکی از کشورهای بسیار مقید اسلامی به دشواری می‌توان میسر دانست.<sup>۲</sup>

مخاطب در مقابل آن، از یک طرف خود را در یک حریم خصوصی احساس می‌کرد و هم‌زمان چشم بی‌طرف دوربین، باعث ایجاد فاصله‌گذاری می‌شد.<sup>۳</sup>

از این دست کارهای ویدیویی، اجرایی و... در دهه‌های اخیر قرن بیستم و هنر نوپدید به وفور دیده می‌شود که بیننده یا مخاطب [دیگری] را به تفکر درباره مسئله‌ای وا می‌دارد که امروزه یکی از مسائل مهم و روزمره‌ی انسان‌ها شده است و مُعضلی قابل تعمق و تأمل می‌باشد، و آن توجه به «حریم شخصی» انسان‌ها می‌باشد.

حریم شخصی، موضوعی بسیار مهم برای تفکر اخلاق‌گرا محسوب می‌شود، چرا که فقط و فقط اگر در عرصه زبانی و کلامی موضوع را بررسی کنیم، می‌توانیم متوجه شویم که تا چه حد، می‌شود که به حوزه و حریم شخصی و خصوصی یک فرد با یک نگاه یا یک جمله ورود پیدا کنیم و دیگری را از هر حیث مورد تجاوز قرار دهیم. همان در واقع تأکیدی که می‌بینیم لویناس در رابطه چهره به چهره، به کرات از آن سخن می‌گوید. لویناس چهره را عریان‌ترین و در عین حال تهیدست‌ترین عضو بدن میدانند. او چهره را سر چشمه معنا معرفی می‌کند. به زعم او چهره بیان است و تجلی چهره گفتار است که دارای زبان آغازین است و محمل رابطه اخلاقی می‌باشد. این نگاه کردن به چهره و توجه به بدنمندی در فلسفه لویناس توامان نزدیکی و حفظ فاصله را با غیر یا دیگری بیان میدارد و از حکمتی یاد میکند که باتوجه به

1. Corps Etranger (1994)

۲. لوسی اسمیت، ۱۳۸۲: ۴۶

۳. آرچر، ۱۳۸۷: ۲۱۸

روزمره گی و تجسد، همراه اخلاقی و ایده ال گرا میباشد. از هنرمندان دیگر می‌توان از وفا بلال<sup>۱</sup>، هنرمند عراقی نام برد، مضامین اخلاقی در موضوعات او محوریت دارند، مدیوم آثار او را عکاسی، ویدئو و بازیهای کامپیوتری تشکیل می‌دهند. اگر چه آثارش بر سیاست تمرکز دارد، همواره در تلاش برای درگیر بودن مخاطب است. دیمین هرست<sup>۲</sup>، جوزف بویز، یوکینورو یاناگی<sup>۳</sup>، آلن کاپرو<sup>۴</sup> و بسیاری هنرمندانی که در زمینه هنر محیطی<sup>۵</sup>، هنر چیدمان<sup>۶</sup>، هنر رسانه‌ای و حتی shocking art فعالیت داشته اند، به تمامی موضوعات اخلاقی را در مخاطب را بررسی نموده اند.

### نتیجه گیری

پیوند میان هنر و اخلاق، پیوندی کهن و پیچیده است که البته در نقدها و ارزیابی‌های آثار هنری مرز این دو چنان در هم تنیده شده که صاحب‌نظران این عرصه را بر آن داشته که دیدگاه‌های متفاوتی در این باب مطرح نمایند. از آن جا که یکی از اصلی‌ترین معضلات جامعه بشری امروز مشکلات و مصائب اخلاقی است، در این مقاله بر اهمیت آن با اتکاء بر آراء ایمانوئل لویناس کوشیدیم تا جایگاه عظیم و حیاتی آن در زندگی بشر، را مورد بررسی قرار دهیم. شرط امکان اخلاق برای لویناس با لحظه مواجهه رو در روی دیگری در ساحت زیستن روزمره تعریف می‌شود، وی اساس رابطه من و دیگری را به‌سان مسئولیتی اخلاقی در می‌یابد که معطوف به حوائج مادی و روزمره انسان است.

او دیگری را نامتناهی و نامشروط بیان می‌کند. مسئولیت در قبال دیگری مبتنی بر احساس و عاطفه است و عقل با ویژگی محاسبه‌گرانه‌اش در اخلاق جایگاه نازل تری دارد. این فیلسوف اخلاق مواجهه با دیگری را نوعی پدیدارشناسی غیریت بیان می‌دارد و رابطه‌ی با دیگری را چون منی دیگر و از رهگذری همدلانه می‌بیند و این پدیدار را دال بر پایان مردانگی و قهرمانی سوژه می‌داند.

او پایه نقدی تمام‌عیار از پدیدارشناسی را ریخته بود و بالاخص، خلاء اخلاقی را که پدیدارشناسی

1 Vefa ballale

2 Damien Hirst

3 Yokinory Yanagy

4 Allan Kaprow

5 Environment art

6 Installation art



با سرکوب غیر یا دیگری به بار آورده بود را میپوشاند. او اخلاق را چنین مطرح می‌سازد: که من همین در معرض تردید نهادن خودانگیختگی را، که از ناحیه حضور دیگری تحقق پیدا می‌کند را اخلاق می‌نامم. نزد او سوژه دیگر به تمام و کمال محوریت خود را از دست داده است. از منظر او این غیر، غیر باقی می‌ماند و جایگاهی مهم و تعیین کننده دارد.

مطرح شدن خود هنرمند در کنار اثر هنری، و انتقال سوژه به ابژه از کنار یکدیگر قرار گرفتن این دو، تحولی عظیم بود که مکان‌های جدید و مخاطبان متفاوتی را به سوی خود جلب کرد. انگیزش‌های فکری در تحول شکل و ساختار " هنر نو پدید " بسیار موثر بود و گرایش وسیع هنرمندان به طرح مسائل انسانی و اجتماعی، خصلت اصلی یا موضوع گرای این دوره از هنر را سبب شد. " هنر نو پدید " با همه امکانات و ابزارهای نوین‌اش بر آن است تا همواره بر دعوی خود نسبت به موضوعات مهم جهانی همچون آزادی، محیط زیست، خطرات هسته ای، فمینیسم، تکنولوژی و بیگانگی انسان با ماشین، فجایع انسانی و کشتارهای جنگ جهانی که همگی را می‌توان زیرمجموعه‌ای از " اخلاق " و به همین نسبت رابطه من و دیگری به حساب آورد، تلاش نموده است.

### فهرست منابع و مأخذ

- اسپیلیبرگ، هربرت. (۱۳۹۱). جنبش پدیدارشناسی. مسعود علیا، جلد دوم. تهران: انتشارات مینوی فرد.
- لتیل، استفان. (۱۳۹۶). چاپ چهارم. گرایش‌های هنری. ترجمه‌ی مریم خردشاهی. تهران: انتشارات کتاب آبان.
- اسپینوزا، باروخ. (۱۳۷۶). اخلاق. ترجمه‌ی محسن جهانگیری. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- هایدگر، مارتین؛. (۱۳۸۶). هستی و زمان. ترجمه‌ی سیاوش جمادی. تهران: ققنوس.
- دیویس، کالین. (۱۳۸۶). درآمدی بر اندیشه‌ی لویناس. ترجمه‌ی مسعود علیا. تهران: مؤسسه‌ی پژوهشی حکمت و فلسفه‌ی ایران.
- لویناس، امانوئل. (۱۳۹۳). از وجود به موجود. ترجمه‌ی مسعود علیا. چاپ دوم. تهران: ققنوس.
- لویناس، امانوئل. (۱۳۹۲). زمان و دیگری. مترجم: مریم حیاط شاهی. تهران: نشر افکار.
- علیا، مسعود. (۱۳۹۵). کشف دیگری همراه با لویناس. چاپ دوم. تهران: نشر نی.
- کرول، نوئل. (۱۳۹۲). هنر و قلمرو اخلاق. ترجمه‌ی محسن کرمی. تهران: نشر ققنوس.

- هولمز، رابرت‌ال. (۱۳۸۵). میانی فلسفه‌ی اخلاق. ترجمه‌ی مسعود علیا. چاپ سوم. تهران: ققنوس.
- مختاباد، مصطفی. (تابستان ۱۳۸۷). پُست مدرنیسم و تئاتر. نشریه‌ی هنرهای زیبا. شماره‌ی ۳۴.
- صیاد منصور، علی‌رضا. (۱۳۹۶). روایت لویناس از مسئولیت اخلاقی به مثابه‌ی... دو فصلنامه‌ی فلسفی شناخت.
- کنسلر، هری‌چی. (۱۳۸۵). درآمدی جدید به فلسفه‌ی اخلاق. ترجمه‌ی حمیده بحرینی. تهران: نشر آسمان خیال.
- باکولا، ساندرو. (۱۳۸۷). هنر مدرنیسم. ترجمه‌ی روئین پاکباز و همکاران. تهران: فرهنگ معاصر.
- راش، مایکل. (۱۳۸۹). رسانه‌های نوین در هنر قرن بیستم. ترجمه‌ی بیتا روشنی. تهران: مؤسسه‌ی فرهنگی - پژوهشی، چاپ و نشر نظر.
- آرچر، مایکل. (۱۳۸۷). هنر بعد از ۱۹۶۰. ترجمه‌ی کتابیون یوسفی. تهران: انتشارات حرفه هنرمند.
- اسماگولا، هواردجی. (۱۳۸۱). گرایش‌های معاصر در هنرهای بصری. ترجمه‌ی فرهادغبرایی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- آرچر، مایکل. (۱۳۸۷). هنر بعد از ۱۹۶۰. ترجمه‌ی کتابیون یوسفی. تهران: انتشارات حرفه هنرمند.
- اسمیت، لوسی. (۱۳۸۲). مفاهیم و رویکردها در آخرین جنبش‌های هنری قرن بیستم. مترجم: علی‌رضا سمیع‌آذر. تهران: انتشارات نظر.
- شریف‌زاده، محمدرضا؛ کامیابی، بهاره. (۱۳۹۶). هنر پرفورمنس. تهران: نشر علمی.
- اومبر، توکو. (۱۳۹۰). تاریخ زیبایی. ترجمه و گزینش هما بینا. تهران: انتشارات فرهنگستان.
- تامس نیگل، ویلیم فرانکنا، ریچارد برنت، والتر آرمسترانگ و... (۱۳۹۲). دانشنامه‌ی فلسفه‌ی اخلاق. ترجمه‌ی انشاله رحمتی. تهران: نشر سوفیا.
- تام سارل. (۱۳۹۰). جامعه، هنر و اخلاق، مجموعه مقالات فلسفه‌ی هنر و زیبایی‌شناسی. ترجمه‌ی مسعود قاسمیان. تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
- دکتر بلخاری قمی، حسن. (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی اخلاق هنر. تهران: انتشارات سوره‌ی مهر.

- بريس گات و همکاران. (۱۳۸۴). دانشنامه‌ی زیبایی‌شناسی. ترجمه‌ی مشیت‌علایی و همکاران. تهران: فرهنگستان هنر.
- دکارت تا دریدا. (۱۳۸۸). مروری بر فلسفه‌ی اروپایی. ترجمه‌ی محمدرضا آخوندزاده. تهران: نشر نی.
- فرانکنا، ویلیام. (۱۳۸۳). فلسفه‌ی اخلاق. ترجمه‌ی هادی صادقی. قم: کتاب طه.
- Cohen, Richard A. (ed), Face to Face with Levinas, New York: State University of New York Press, 1986.
- Derrida, Jacques, The Gift of Death, Translated by David Wills, Chicago: The University of Chicago Press, 1996.
- Levinas, Emmanuel, Totality and Infinity (1961), Translated by Alphonso Lingis (Pittsburgh: Duquesne University Press, 1969).
- Levinas, Emmanuel, Nine Talmudic Readings (1968, 1977), Translated by Sean Hand (London: The Athlone Press, 1990).
- Leviass Emmanuel, Time and the Other, (1947), Translated by Richard A. Cohen (Pittsburgh: Duquesne University Press, 1987).
- Levinas, Emmanuel, Existence and Existents, (1947), Translated by Aphonso Lingis (Dordrecht, Boston and London: Klawer Academic Publishers, 1979; Reprinted in 1988 with minor Corrections).
- Battcock, Gregory, Nickas, Robert, The Art of Performance A Critical Anthology, United States, E. P. Dutton, INC. New York, 2010.
- Apter, Emily, Blau, Herbert, Cohen, Ed, Hart, Lyndas, Phelan, Peggy, Patraaka, Vivion, Auslander, Philip, Foster, SUSAN, Schneider, Rebecca. Dicker / sun, Glenda, Roach, Joseph, Robinson, Amy, McCauley, Robbie, Performance and Culture Politics, USA and Canada, Routledge, 1996.
- Sandstrom, Edvin, Performance Art: A made of Communication [Master Thesis], Stockholm: Stockholms Universital, 2010.
- Goldberg, Roselee, Performance Art from futurism to the present, London, Thames and Hudson, 2009.
- Lyotard, Jean – Francois (1984), The Postmodern Conditional: A Report on Knowledge, Translated by Geoff Bennington and Brian Massouri, University of Minneapolis Press, Minneapolis.

